

RANOSREDNJOVJEKOVNI NALAZI IZ HRVATSKOG PODMORJA

ZDENKO BRUSIĆ
Sveučilište u Zadru
Odjel za arheologiju
Obala kralja Petra Krešimira IV., 2
HR-23000 Zadar
zbrusic@gmail.com

UDK: 902.034(497.5):738
902.034(497.5):631.3
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno / Received: 2010-04-12

U članku će se uz nove nalaze kasnobizantskih amfora X. do XII. stoljeća ponovno obraditi pojedini raniji nalazi, posebno amfore iz neistraženog brodoloma na otoku Mljetu, kao i ranije publiciran nalaz željeznog alata iz ninskog podmorja. Datirajući ovaj željezni alat u X. ili XII. stoljeće, pokušati će se razjasniti njegovo podrijetlo, način dospjeća pod more te njegova pripadnost.

KLJUČNE RIJEČI: *bizantske amfore, Mljet, Nin, uvala Pijan*

Koristim priliku da za treći broj *Archaeologia Adriatica*, posvećen prijatelju i kolegi J. Beloševiću, izdvojim nalaze koji su slijedom različitih brodoloma ili kao odbačeni i izgubljeni predmeti dospjeli na morsko dno u vremenu ranoga srednjeg vijeka kada se na većem dijelu priobalja razvija i egzistira hrvatska država, čija spomenička baština tvori bogati opus istraživanja i obrade kolege J. Beloševića.

Kada govorimo o starohrvatskim arheološkim ostacima ovih nekoliko stoljeća ranoga srednjeg vijeka, suočavamo se s nedostatkom pojedinih kategorija arheoloških nalaza za razliku od prethodnih stoljeća antike i kasne antike. Naime, osim sakralnih prostora i ostataka kamenoga crkvenog namještaja te nekropola i njihovih sadržaja, gotovo da nemamo ili rijetko nalazimo neke druge arheološke ostatke profanoga karaktera poput kuća i njihova namještaja te cijelog niza drugih predmeta uobičajenih za različite djelatnosti.¹ U ovom slučaju, obrađujući podmorske nalaze, mislim na određenu kategoriju spomenika o kojima sam već pisao, a temeljem analogija mogu se datirati u navedeno razdoblje.² Radi se o amforama koje se svojim oblikom, veličinom odnosno kapacitetom znatno razlikuju od prethodnih amfora V. do VII. stoljeća. Te bizantske amfore, kako ih obično nazivamo, imaju posebno karakteristične masivne ručke koje najčešće nadvisuju otvor posude, dok je dno amfore ovalno i bez onih šiljastih završetaka koji su karakterizirali ranije amfore. Oblici su najčešće kruškoliki ili jajoliki, a visinom uglavnom ne prelaze četrdeset centimetara. Jedini zasad sigurno utvrđeni ostatci brodoloma s tipovima ovih

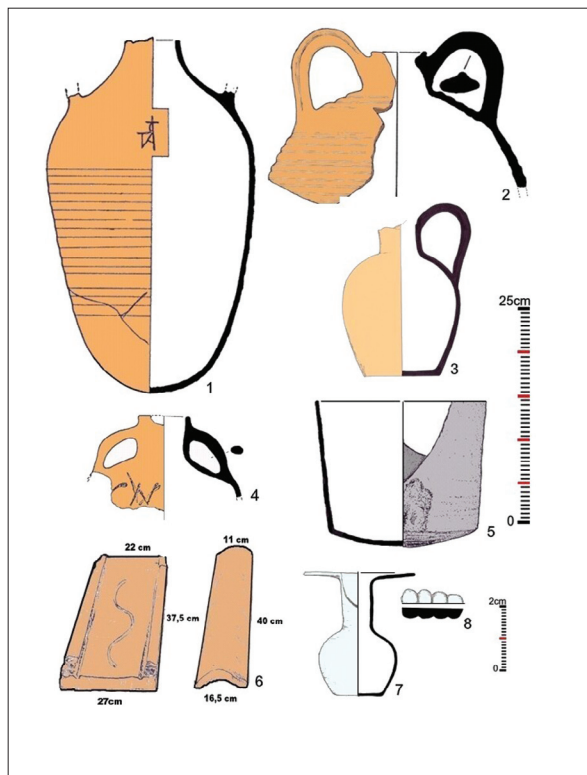
¹ Ovdje kao najznačajnije treba spomenuti nalaze starohrvatskih brodova (Z. BRUSIĆ, 1969, 443; Z. BRUSIĆ, 1978, 5) te također u Ninu nalaz kuće s ostacima keramičkog posuđa.

² Z. BRUSIĆ, 1972, 245; Z. BRUSIĆ, 1976, 37; Z. BRUSIĆ, 1976a, 31; V. HAN, Z. BRUSIĆ, 1978, 271.

Sl. 1. Oblici amfora iz nalazišta kod rta Stoba na otoku Mljetu.

Fig. 1. Amphora forms from the site near cape Stoba on the island of Mljet.

Sl. 2. Amfore i ostali materijal iz nalazišta Ždrijac u Ninu.

Fig. 2. Amphorae and other finds from the site of Ždrijac in Nin.

amfora pronađeni su sredinom sedamdesetih godina prošlog stoljeća uz obalu otoka Mljeta i već je tada nalazište bilo devastirano³ (Sl. 1).

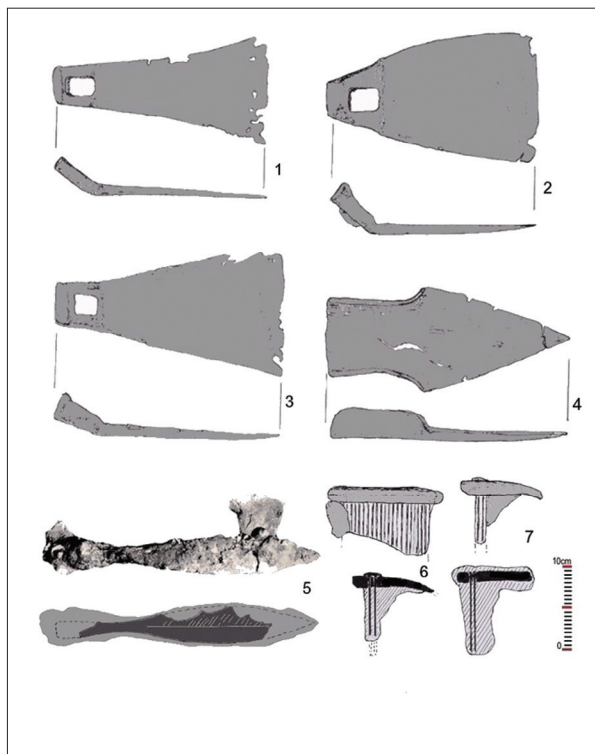
Naime, brod koji je na strmoj sjeverozapadnoj obali otoka Mljeta, vjerojatno zahvaćen jakim udarima bure, doživio brodolom, prevezio je, izgleda, amfore s vinom i luksuzne staklene servise kao trgovačku robu.⁴ Drugo nalazište na kojem je osim ulomaka bizantskih amfora bilo i ostalih predmeta, pronašao sam u moru ispred položaja Ždrijac nedaleko od Nina kada sam šezdesetih godina prošlog stoljeća radio kao kustos područne arheološke zbirke u Ninu.⁵ Ovdje sam 1966. godine u podmorju na pjeskovitom dnu na dubini od 3,5 do 4 metra udaljenom 150

³ Na nalazište, nešto više od stotinjak metara jugoistočno od rta Stoba kod Okuklja upozorili su me Joško Pedrini i Jadran Gamulin. Tijekom jednodnevnoga zajedničkog obilaska utvrđeno je da se nalazište proteže duž strme obale od dubine 15 do 32 metra, gdje završava kamenita obala i počinje pjeskovito dno u kojem smo pronašli staklene ulomke. Na padini pokupljeni su keramički ulomci amfora, a u vapnenačkoj okolini koja pokriva kamenu podlogu, uočeni su ulomci stakla te je ovom prilikom izvađen potpuno sačuvan stakleni pehar koji je u nju zarastao.

Nakon završetka akcije J. Gamulin nam je ustupio brojne ulomke staklenih servisa i dao fotografije nešto više od desetak amfora ranije izvađenih iz ovog nalazišta. Na osnovi fotografija te izvađenih ulomaka u arheološkoj akciji kao i uvidom u još tri primjerka amfora iz tog nalazišta nacrtani su uglavnom svi tipovi amfora.

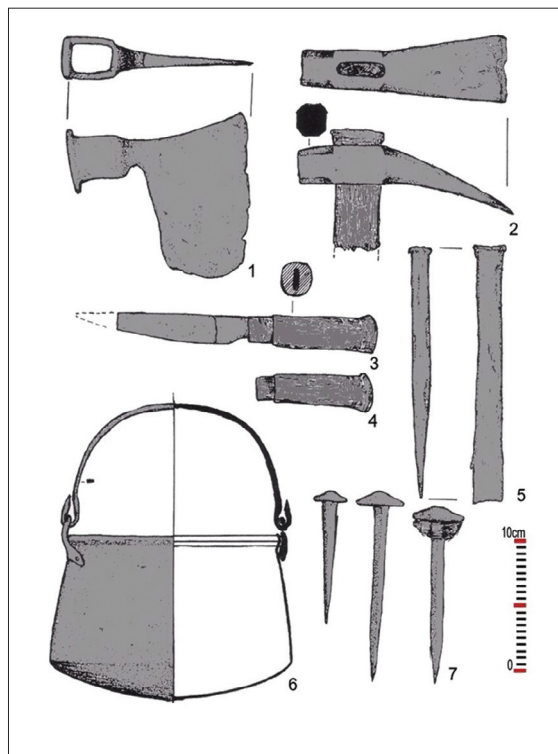
⁴ Z. BRUSIĆ, 1976, 37; V. HAN, Z. BRUSIĆ, 1978, 271.

⁵ Područje Ždrijaca, gdje flišna zona prelazi u nisku pješčanu dinu koja zatvara sa sjeverne strane ninsku uvalu, dalo je bogate arheološke nalaze. Kada sam kao

Sl. 3. Dio željeznog alata iz Ždrijaca u Ninu.

Fig. 3. A fragment of an iron tool from Ždrijac in Nin.

Sl. 4. Dio željeznog alata iz Ždrijaca u Ninu.

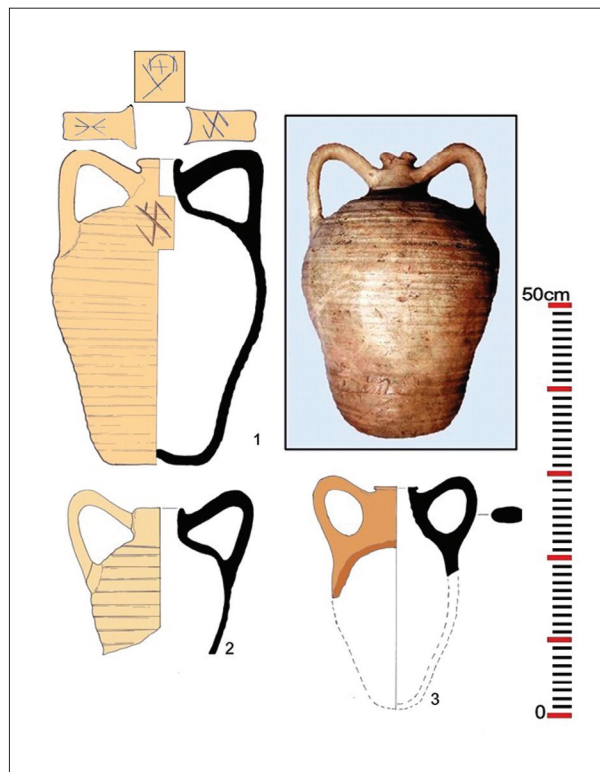
Fig. 4. A fragment of an iron tool from Ždrijac in Nin.

metara od plitke obale Ždrijaca pronašao više ulomaka triju bizantskih amfora, keramički vrč, posudu od niskometamorfne stijene, malu staklenu bočicu široka oboda, četverostruku staklenu perlu, brončanu vedricu te brojni željezni alat kao i više čitavih i većih ulomaka imbreksa i tegula⁶ (Sl. 2). Željezni alat sastojao se od tri motike, lemeša, dvaju noževa, dljeteta, sjekire, čekića, češljeva za grebanje vune, oko 45 centimetara dugoga koplja te velikog broja željeznih čavala od kojih su neki bili omotani kudeljom⁷ (Sl. 3 i 4). Možemo slobodno kazati, s obzirom na karakter nalaza, njegovo grupiranje na manjem prostoru, da se ovdje radi o tzv. zatvorenom

kustos spomenute zbirke radio u Ninu, često sam obilazio ovo područje gdje se je na prostoru ne dužem od stotinjak metara u abrazijom izlokanim flišnim klifovima moglo uočiti više kamenih sanduka liburnskih grobova, dijelove rimske arhitekture s raznim keramičkim nalazima, nizove okomito postavljenih amfora koje su se pojavljivale na pješčanoj plaži te dva groba s pruženim pokojnicima s nalazom željeznog noža i keramičke posude, koji će se kasnije pokazati kao dijelovi velike ranohrvatske nekropole koju će istraživati kolega J. Belošević.

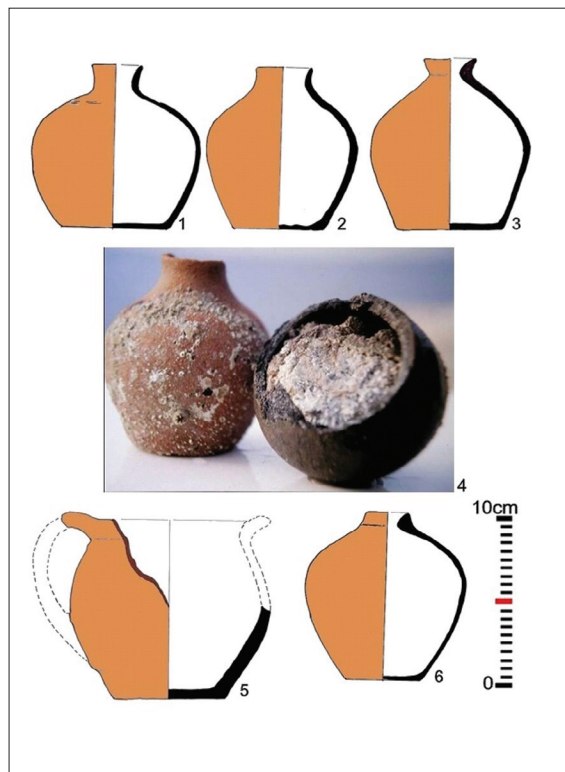
⁶ Te ranosrednjovjekovne tegule s dimenzijama oko 37x27 cm znatno su manje i lošije kvalitete od tegula pojedinih radionica iz klasičnog razdoblja, Ostije (72x48, 60x45), Rima (66x49, 46x39 te Pompeja (69x47, 66x52).

⁷ Gotovo svi željezni predmeti, zajedno s brončanom vedricom u kojoj je bio keramički vrč, nađeni su srašteni u veliki pješčani konglomerat koji je nastao tijekom korozije metala vezivanjem pijeska i oblaganjem površine predmeta, što je ujedno i zaustavilo daljnje propadanje metala te tako sačuvalo predmete, čak i drvene dijelove ručki noževa i držak sjekire. Z. BRUSIĆ, 1972, 245; Z. BRUSIĆ, 1976a, T. III/4.

Sl. 5. Amfore iz uvale Pijan (Stara Savudrija) u Istri.

Fig. 5. Amphorae from the bay of Pijan (Stara Savudrija) in Istria.

Sl. 6. Keramičko posuđe iz uvale Pijan (Stara Savudrija) u Istri.

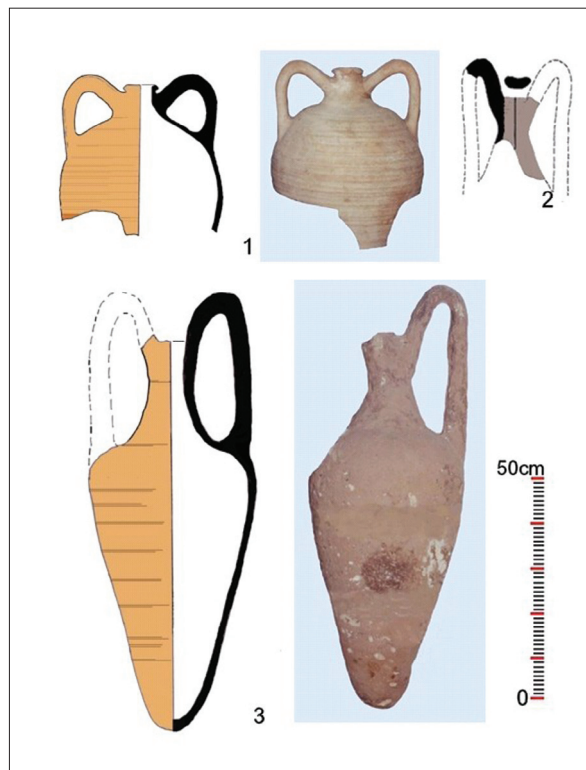
Fig. 6. Ceramic ware from the bay of Pijan (Stara Savudrija) in Istria.

nalazu dospjelom istodobno u more vjerojatno padom iz nekog broda, možda tijekom nevremena u zimskim uvjetima kada se predmeti nisu mogli odmah izvaditi pa su eventualno kasnije, dospjevši pod pijesak, ostali sačuvani.⁸ Sljedeći nalaz bizantskih amfora otkriven je 1995. godine u uvali Pijan u Savudriji, gdje su se zbog izgradnje i produženja postojećeg pristaništa obavljala zaštitna podmorska arheološka istraživanja, važnog antičkog pristaništa nadomak Akvileji.⁹ Naime pregledavajući prostor ulaza u luku, između dva antička lukobrana na dubini od četiri do šest metara na muljevitom i pjeskovitom dnu obraslu rijetkom travom ležala je, poluukopana u pijesak, jedna gotovo čitava amfora i dva gornja dijela manjih amfora (Sl. 5). U njihovoj blizini nalazile su se još tri, od četiri pronađene, kuglaste keramičke bočice i vrč široka otvora. Pretpostavljajući da i ovo posuđe pripada istom vremenu kao i amfore, uvrstio sam ih u ovaj članak (Sl. 6). Amfora, s manjom rupom na dnu (39x28 cm), ima crvenkastosmeđu boju površine, dobre je fature, kruškolika oblika, s blagim horizontalnim rebrima po tijelu, kako uostalom imaju, naglašenije ili manje naglašenije, te gušća ili rjeđa rebra, gotovo sve amfore iz ovog

⁸ Nešto više od stotinjak metara zapadno od ovog položaja, nedaleko od današnjeg ulaza u ninsku lagunu, pronađeni su i istraženi starohrvatski brodovi, a na cijelom okolnom

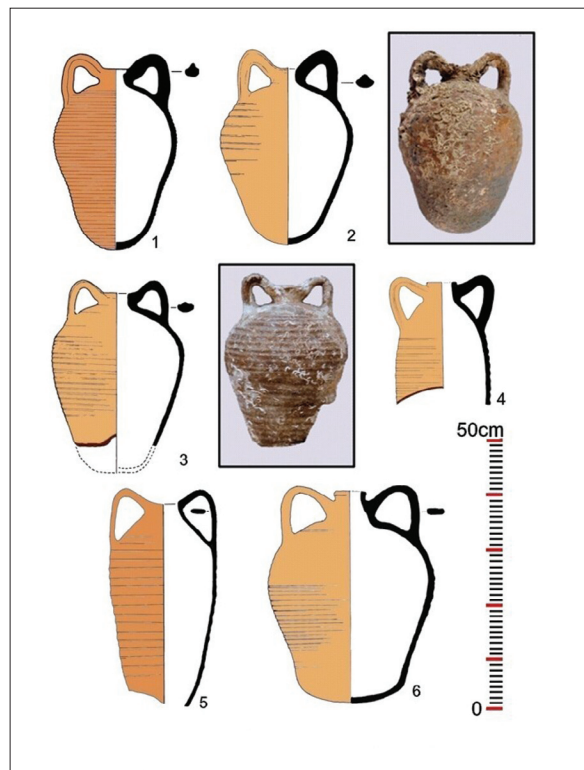
prostoru vide se zabodeni drveni kolci palisada te manji kameni nasipi.

⁹ Z. BRUSIĆ, 2009, 249 i dalje.

Sl. 7. Dijelovi amfora iz Umaga (1), luke Hvar (2) i Poreča (3).

Fig. 7. Fragments of amphorae from Umag (1), port of Hvar (2) and Poreč (3).

Sl. 8. Amfore pronađene kod otoka Žuta(1), u luci Trogira (2), kod Silbe (3), otoka Vele Arte kod Murtera (4), u zbirci samostana na Krapnju (5) i otoka Ošljaka kod Zadra (6).

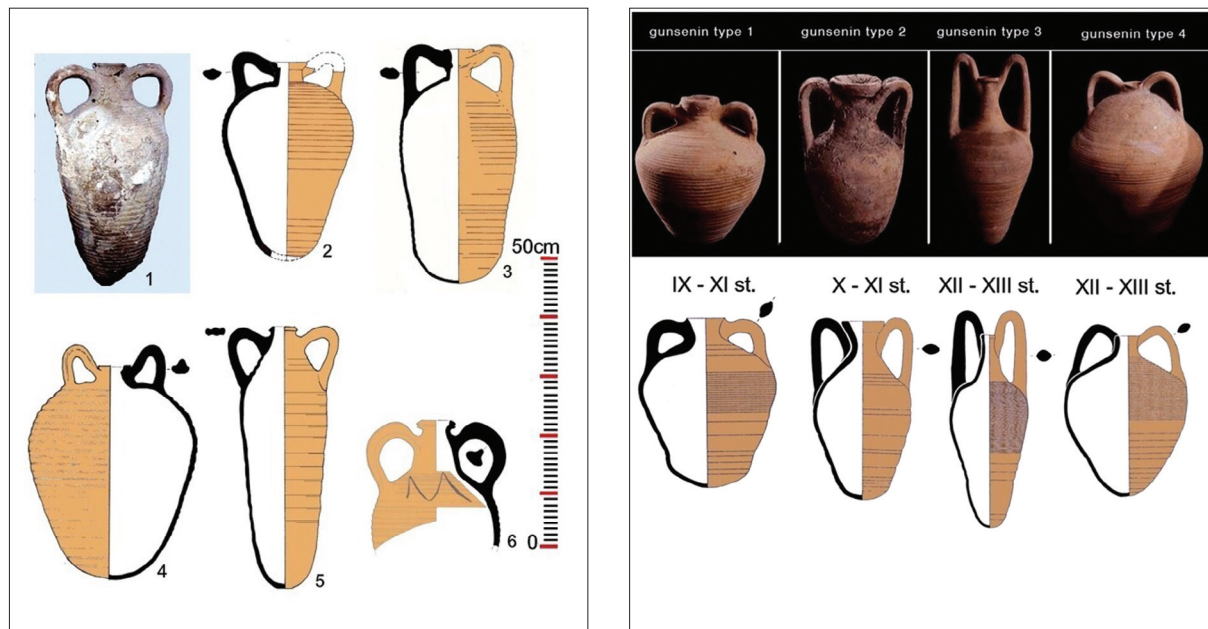
Fig. 8. Amphorae discovered near the island of Žuta (1), in the port of Trogir (2), near the island of Silba (3), near the island of Vele Arte near Murter (4), in the monastery collection on the island of Krapanj (5), and the island of Ošljak near Zadar (6).

razdoblja. Na ramenu s obje strane ispod otvora naše amfore kao i na ručkama urezani su grafiti od kojih se jedan ponavlja i na gornjem dijelu jedne od ručki.¹⁰ Ostala dva ulomka gornjih dijelova manjih amfora svojim oblikom, fakturom i bojom sastava odgovaraju velikoj amfori. Kuglaste pak keramičke bočice, kao i vrč s ručkom, imaju veliko ravno dno, uobičajeno za ovo ranosrednjovjekovno razdoblje.¹¹ To je posuđe tamnosmeđe i crvenosmeđe boje površine, lošije fature i izrađeno od grublje nepročišćene gline s vidljivim zrnima kavarcita u strukturi, a nešto manje od polovice jedne od keramičkih bočica bilo je ispunjeno čvrstom vapnenačkom masom¹² (Sl. 6/4). Velik dio ostalih amfora koje ovdje obrađujem, uglavnom su stariji nalazi bez točnijih podataka o mjestu i okolnostima nalaza, poput gornjeg dijela amfore iz Umaga ili izdužene

¹⁰ Razne bojane ili urezane oznake česte su kod ove vrste amfora, a obično su ovi grafiti nedefinirane oznake pojedina slova ili ligature ponekad i ima (nejasno) ili, što je vrlo rijetko, upućuju i na sadržaj.

¹¹ Z. BRUSIĆ, 1980, 80-82.

¹² U jednoj od keramičkih posudica, danas u Muzeju grada Umaga, nalazi se na dnu bijela, vjerojatno vapnenačka masa, te bi svakako bilo potrebno napraviti njezinu analizu, što bi eventualno moglo pomoći pri utvrđivanju upotrebe tih neobičnih keramičkih bočica.

Sl. 9. Amfore iz crkvi Sv. Mihailo kod Stona (1), Sv. Jurja na Visu (2), Sv. Barbare u Trogiru (3), u zbirci Kovačić na Hvaru (4), iz luke Hvara (5) i ulomak pronađen kod rta gospe od Gradine u Rogoznici (6).

Fig. 9. Amphorae from the Church of St. Michael near Ston (1), Church of St. George on the island of Vis (2), Church of Sta. Barbara in Trogir (3), from the Kovačić Collection on the island of Hvar (4), from the port of Hvar (5) and a fragment found near the cape of Gospa od Gradine in Rogoznica (6).

Sl. 10. Tipologija bizantskih amfora po N. Günsenin.

Fig. 10. Typology of Byzantine amphorae after N. Günsenin.

amfore s velikim ručkama koje znatno nadvisuju njezin otvor iz Poreča, danas u Zavičajnom muzeju u Poreču¹³ (Sl. 7/1 i 3). Tri gotovo identične amfore, jedna davno pronađena kod otoka Žuta, danas u Muzeju grada Šibenika, te ostale dvije, jedna izvučena u mreži između otoka Silbe i Oliba, i druga iz trogirске luke, koje se nalaze u privatnom posjedu, imaju blago kruškoliko tijelo, masivne ručke trokutasta presjeka koje nadvisuju otvor amfore (Sl. 8/1, 2 i 3). Tim oblicima amfora odgovara i gornji dio amfore iz nalaza na Ždrijacu u Ninu (Sl. 2/2) te dvije amfore nešto većih dimenzija, jedna davno nađena kod otoka Ošljaka nadomak Zadru, danas u Arheološkom muzeju u Zadru i druga iz zbirke Kovačić na Hvaru (Sl. 8/6 i Sl. 9/4). Veći dio jedne manje, izduženije amfore slična oblika pronađen je sedamdesetih godina prošlog stoljeća kod otoka Vela Arta nedaleko od Murtera, na prostoru gdje se našlo i drugih ostataka amfora i keramike iz različitog vremena, što upućuje na dugotrajan sidrišni prostor u zavjetrini od juga i drugih vjetrova¹⁴ (Sl. 8/4). Tome tipu amfora pripadat će i gornji dio amfore s istaknutim vratom i

¹³ Na pruženim informacijama i fotografijama amfora ljubazno zahvaljujem kolegi V. Kovačiću.

¹⁴ Prostor između Vele i Male Arte i ostalih otočića u blizini logično je stajalište za brodove koji po jugu plovo uz jugozapadnu stranu otoka Murtera, a ona nema pogodnih uvala za sklanjanje od juga, koji zna ovdje podići velike

valove pa nije neobično da su se oko tih nenastanjenih otočića sklanjali brodovi, vjerojatno je pogodno sidrište za brodove bilo presudno da se Arta u nazivu Artion uz Rubricatu (Vrgadu) i Celentum (Murter) pojavljuje u Kozmografiji anonimnog pisca iz Ravene u VI. stoljeću. (S. ČAČE, 1992, 45).

otvorom te velikim masivnim ručkama trokutasta presjeka, pronađen u moru kod rta Gospe od Gradine u Rogoznici, danas također u Muzeju grada Šibenika (Sl. 9/6). Nešto izduženija, također manja amfora, gotovo bez vrata sa širokim trakastim ručkama koje nadvisuju njezin otvor, nalazi se u Muzeju franjevačkog samostana na otoku Krapnju, također bez pobližih podataka o mjestu nalaza¹⁵ (Sl. 8/5). Treba još ubrojiti i nalaze iz hvarske luke, pronađene 1991. godine, kada su ronionci tijekom njezina čišćenja iznijeli na vidjelo jednu gotovo u potpunosti sačuvanu amforu dobre fature svijetlosmeđe boje gline visine 44 cm, te ulomak vrata amfore svijetlosmeđe boje gline s tragovima zelenkasto-sivkasta premaza, koja po obliku odgovara našoj amfori pronađenoj kod Poreča¹⁶ (Sl. 7/2 i Sl. 9/5). Bez obzira na to što se ovaj rad odnosi na nalaze iz podmorja, smatrao sam potrebnim spomenuti još tri amfore pronađene u sakralnim objektima. Tako sam jednu dugoljastu amforu s masivnim ručkama trokutasta presjeka prije tridesetak godina snimio u crkvi sv. Mihaila u Stonu, dok za ostale dvije amfore, jednu pronađenu u crkvi sv. Jurja na otoku Visu i drugu iz crkve sv. Barbare u Trogiru, dugujem zahvalnost kolegi M. Katiću. Amforu iz Trogira pronašao je R. Bužančić ugrađenu u strop Sv. Barbare i prema gradnji crkve datirao je u šezdesete godine jedanaestog stoljeća¹⁷ (Sl. 9/1, 2 i 3). Već sam ranije, obrađujući ove bizantske amfore, potražio analogije na istočnom Sredozemlju, posebno u nalazima u Carigradu i crnomorskom prostoru, gdje ih je najviše pronađeno i gdje su se najvećim dijelom i izrađivale.¹⁸ Kasnija podmorska istraživanja duž maloazijske obale i u Crnome moru donijela su na vidjelo nove primjerke amfora po kojima je N. Günsenin¹⁹ napravila kronologiju svrstavši ih u četiri tipa koji vremenski idu od devetog do trinaestog stoljeća (Sl. 10). Sličnu kronologiju bizantskih amfora napravio je Ch. Bakirtzis, koji je dodao još dva tipa amfora te svoje tipove 1-7 datira u isto vrijeme kada i N. Günsenina.²⁰ Vrlo slična amfora navedenoj amfori iz zbirke u Krapnju (Sl. 8/5) izdvojena je kao tip VII, koji Ch. Bakirtzis stavlja u 13. ili 14. stoljeće.²¹ Identične ili gotovo slične tipove amfora koje su tipološki i kronološki odredili spomenuti autori, nalazimo osim u Turskoj, odnosno u podmorju uz obale Turske, Mramornog i Crnog mora,²² i na ostalim nalazištima u crnomorskom zaleđu.²³ Rumunjskoj, Bugarskoj, Makedoniji²⁴ i Srbiji²⁵ i na drugim nalazištima ovog prostora.²⁶ Sve ove amfore iz turskih i ostalih navedenih nalazišta znatno se razlikuju od amfora pronađenih na podmorskim i kopnenim nalazištima duž istočne obale Jadrana. Čak i na ostatcima brodoloma kod rta Stobe na otoku Mljetu, s kojega donosim samo dio tipova amfora, očita je njihova raznolikost u odnosu na tri ili četiri karakteristična tipa ovog posuđa pronađenog u Turskoj i na ostalim navedenim prostorima Crnog mora i Balkana, gdje se uglavnom susreću prva dva tipa amfora Günseninine tipologije odnosno identične s II. III. IV. V. i VI. tipom Bakirtzisove kronologije. Ne ulazeći u pojedinačnu analizu naših amfora, već se na prvi pogled vidi razlika u visini ručki, koje kod nas često znatno nadvisuju otvor posude, zatim u veličini i obliku same amfore te u njihovoj raznovrsnosti. Izuzevši eventualno amfore iz Poreča

¹⁵ Z. BRUSIĆ, 1976, usp. P. IV/5 i 4, P. V. /4, P. VI/ 3, 4 i 5, P. X/ 3, 4, 6 i P. XI/5.

¹⁶ M. PETRIĆ, 1994, 81-84.

¹⁷ Osim riječnog tufa u stropove crkava, a posebno u njihove apsidalne prostore, ugrađivali su se posebni šuplji elementi ili amfore, što je ne samo olakšalo strop nego i poboljšavalo akustiku.

¹⁸ Z. BRUSIĆ, 1976, 36 i dalje.

¹⁹ N. GÜNSENIN, 1989, 268-276.

²⁰ C. BAKIRTZIS, 1987, 74-75.

²¹ C. BAKIRTZIS, 1987, 7, Sl. 7. Za te amfore mogli bi se centri proizvodnje tražiti u Egeji ili na Peloponezu, gdje se susreću u strukturama nekih od crkava i mogu se preciznije datirati u prvu polovinu 13. stoljeća (G. SANDERS, 1989, 96-97).

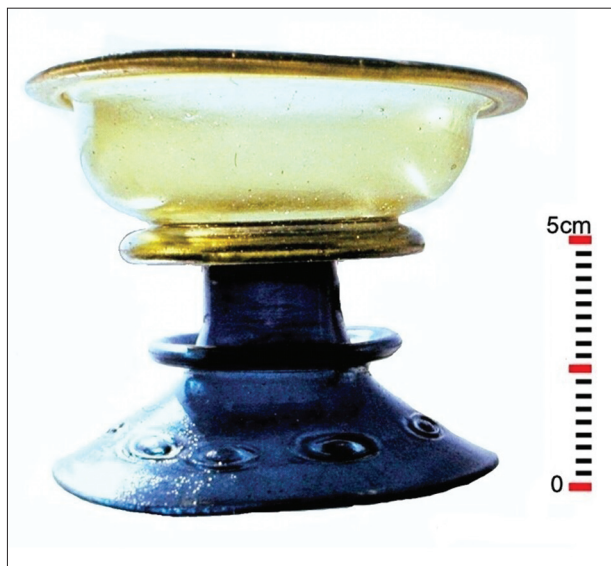
²² S. M. ZELENKO, 2001, 82-90.

²³ A. L. JAKOBSON, 1951, 333-341.

²⁴ B. ALEKSOVA, 1960, 213

²⁵ LJ. BJELAJAC, 1989, 112.

²⁶ Z. BRUSIĆ, 1976, 44-45.

Sl. 11. Stakleni pehar iz nalazišta kod rta Stoba na otoku Mljetu.

Fig. 11. Glass goblet from the site near cape Stoba on the island of Mljet.

i ulomak iz hvarske luke, koji bi odgovarali Günsenininu tipu III, i amfore iz Krapnja, sve ostale amfore s naših nalazišta odudaraju od Günseninih i Bakirtzisovih tipova amfora, pa čak i neke od amfora pronađene na ostatcima brodoloma kod rta Stoba na otoku Mljetu nemaju analogija sa spomenutim amforama u Turskoj i ostalim navedenim područjima. Te spoznaje o tipološkim razlikama između naših amfora i navedenih na maloazijskom prostoru otvaraju mogućnosti pretpostavkama i o drugim možda lokalnim radioničkim centrima na prostoru današnje albanske²⁷ ili ostale istočne obale Jadrana.²⁸ Što se pak datacije naših amfora tiče, ona se sigurno ne razlikuje od datacije bizantskih amfora, pronađenih na spomenutom turskom i pontskom prostoru, a njihova pojava sigurno se na Jadranu poklapa s jačim bizantskim utjecajem od IX. stoljeća, kada je uspostavljena i tema Dalmacija, a tada praktički započinje i srednji vijek. Stoga najveći dio naših amfora pripada vremenu od devetog do dvanaestog stoljeća, a ovu dataciju učvršćuje i ona iz svoda crkve sv. Barbare u Trogiru iz šezdesetih godina XI. stoljeća.

Isto tako, kako smo vidjeli, ni trgovina staklenim proizvodima nije u tom vremenu mimoišla našu obalu, jer je u ostatcima brodoloma kod rta Stoba na otoku Mljetu uz amfore pronađena i izvjesna količina staklenih servisa plitica, tanjura, boca, čaša, lumina i drugoga staklenog posuđa većinom izrađenog u kombinaciji svijetlozelene i plave boje s posebnim plastičnim dekorom u obliku koncentričnih krugova, ("oka"), a ovom prilikom donosim i jedini sačuvani raritetan primjerak ranosrednjovjekovnog staklarstva, staklenu kupu za koju nisam našao izravnih

²⁷ Slični onlici poput naših iz Sv. Mihaila u Stonu, kod otoka Vele Arte ili poput spomenute amfore iz franjevačkog muzeja na Krapnju, F. TARTARI, 1982, 262-265.

²⁸ L. VILLA, 1994, 410-419. A jedan usamljeni primjerak male amfore identične s našim amforama iz Silbe, Trogira i Žuta nađen je u Marseilleu i svakako po obliku ne spada u Günsenininu formu I, kako je autori klasificiraju (M. BONIFAY i F. VILLEDIEU, 1989, 43-44, Sl. 18).

analogija i koja se zajedno s ostalim nalazima iz ovog brodoloma čuva u Pomorskom muzeju u Dubrovniku (Sl. 11). Osim što stakleni servisi iz brodoloma kod rta Stobe nose elemente široko razvijene dekoracije poput apliciranih staklenih niti ili ukrašavanja kovrčastim nizovima, oni nose i neke od rijetkih i iznimnih pojava, poput izrade posuđa u dvobojnom staklu, koja se koristila u devetom i desetom stoljeću u Egiptu, te plastičnog ukrašavanja stakla u obliku "oka", izvedenog najprije u kalupu, a kasnije dovršenog dok je proizvod još vruć, što se može pronaći kod istočnih radionica u Siriji, Egiptu, Korintu i još dalje u Mezopotamiji, a taj se način plastičnog ukrašavanja stakla također odnosi na IX. i X. stoljeće.²⁹ Dok brod s teretom vjerojatno vina i servisa staklarskih proizvoda nije uspio prodati svoju robu doživjevši brodolom, na strmoj obali sjeveroistočne strane otoka Mljeta nešto više od stotinjak metara jugozapadno od rta Stoba, drugi brodovi koji nisu doživjeli takvu sudbinu, prodavali su svoju robu u pojedinim pristaništima ne samo bizantskih centara poput Zadra već i u nekim od ranohrvatskih centara kao što je Nin, gdje je također u moru kod Ždrijaca izgubljena roba nekog trgovca sudeći po nalazu željeznog alata, posebno poljoprivrednog alata (motika, rala, češljeva za vunu), građevinskog materijala, amfora i ostalog posuđa, nakita ali i neobične posude izrađene iz niskometamorfne stijene.³⁰

Ovdje treba spomenuti i jedan brodolom koji se dogodio uz obalu Turske, a prevezio je amfore i staklenu robu. Naime, 1977. godine u Serce Limanu uz obalu Turske pronađeni su i kasnije istraženi ostatci tereta i lađe koja je stradala nakon 1025. godine prevozeći stakleno posuđe iz sirijskih radionica i amfore vjerojatno s vinom iz istog prostora. Brojni grafiti na amforama iz brodoloma nisu dali neke određene odgovore o sadržaju i njihovu vlasniku, dok su stara oštećenja, utvrđena na amforama, uputila na njihovu višekratnu upotrebu.³¹ Detaljniji pak pregledi brojnih staklenih ostataka pokazali su da se dio staklenih ulomaka nije mogao povezati s brodolomom, već se zaključilo da je brod uz staklene gotove proizvode prevezio i stakleni krš kao sirovinu, poput jedne tone amorfne stakla namijenjenog nekoj od staklarskih radionica na ovom dijelu Sredozemlja. Slijedom analogija možemo i neke od čitavih staklenih predmeta pronađenih na ovom brodolomu povezati s našim prostorom. Ovdje mislim poglavito na staklenu bočicu, što je uz čašu na nozi kao dio servisa za konzumiranje vina i uz drugu bogatu ratničku opremu nekoga hrvatskog dostojanstvenika i njegove obitelji položena u grob (br. 322) velike nekropole iz Ždrijaca u Ninu, koju je J. Belošević istražio, a spomenuti grob datirao u početak IX. stoljeća.³² Sudeći po sličnosti sa staklenom bocom iz ostataka brodoloma kod Serce Limana³³ (Sl. 12), možemo i tu staklenu bocu iz groba 322 povezati s radioničkim centrima istočnog Sredozemlja. To znači da je bogatiji sloj Hrvata, kao što je nabavljao ratničku opremu iz zapadnoeuropskih radionica, kupovao i razne upotrebne predmete poput željeznog alata, staklenog posuđa pa i amfora ne samo iz urbanih bizantskih centara na obali već i od trgovaca koji su sa svojom robom stizali u hrvatske centre.

Isto tako, nalaz veće amfore i ulomaka drugih bizantskih amfora te keramičkih bočica i vrča na samom ulazu u luku antičkog naselja Silbo, današnje Savudrije, mogli bismo pripisati nekom od sudionika sukoba što se je 872. godine dogodio baš na ovome mjestu, a opisuje ga Ivan Đakon. Naime, nakon napada kretskih gusara u svibnju 872. godine na pojedina

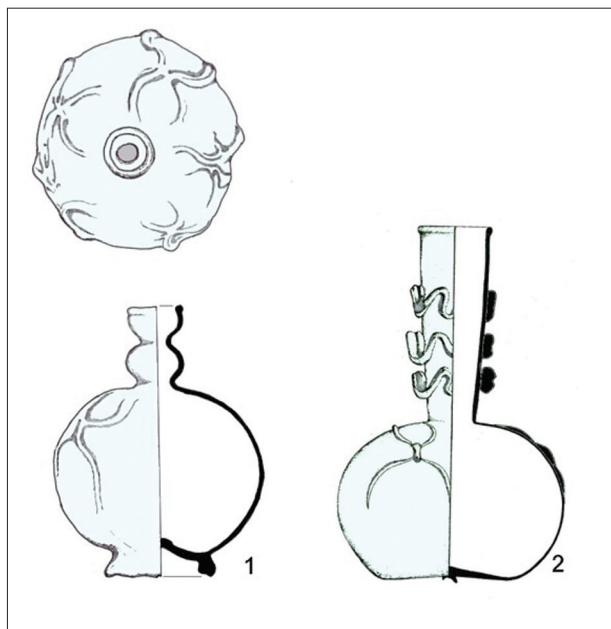
²⁹ V. HAN, Z. BRUSIĆ, 1978, 272.

³⁰ Veći dijelovi triju posuda i poklopac – izrađeni od komada stijene negdje u predalpskom prostoru gdje su prirodna ležišta ovog materijala poznatog i kao lavez ili "pietra olleare" – pronađeni su na otočiću Frmiću u Pašmanskom kanalu (Z. BRUSIĆ, 1991, 227).

³¹ F. DOORNINCK, 1989, 252-256.

³² J. Belošević također pretpostavlja da je staklena boca proistekla iz sirijskih radionica, J. BELOŠEVIĆ, 1980, 226-228 i J. BELOŠEVIĆ, 2007, 416.

³³ G. BASS, S. MATTHEWS, R. STEFFY, F. DOORNICK, 2003, 266-272.

Sl. 12. Staklena boca iz podmorskog nalazišta Serce Liman u Turskoj (1) i groba 322 iz nekropole na Ždrijacu u Ninu (2).

Fig. 12. Glass bottle from the undersea site of Serce Liman in Turkey (1) and grave 322 from the necropolis at Ždrijac in Nin (2).

dalmatinska mjesta, a u strahu za Veneciju, mletački dužd Urso Patricijak šalje jedan brod s četrdeset ljudi da uhode prema Istri i dojavu ako se pojave Arapi. U isto vrijeme jedna hrvatska lađa ili više njih krstarila je istarskim vodama progoneći Arape. Mletačka lađa, ostavivši Grado, krenula je prema Savudriji, u kojoj se je zatekla jedna ili više hrvatskih brodicica i koje su, smjestivši se u uvalu Savudrije, danas uvala Pijan u Staroj Savudriji, sigurno poslale izvidnicu na vrh rta Savudrije (Vela Štancija), udaljen stotinjak metara od luke, iz kojeg je uzvišenja moguća kontrola čitavoga morskog prostora od Umaga na jugu do Tršćanskog zaljeva na sjeveroistoku, a posebno morskog pojasa prema 15 milja udaljenom Gradu. Hrvati su, izgleda, napravili zasjedu na ulazu u luku, uočivši vjerojatno približavanje brodice prema luci čiji su još u rimsko vrijeme podignuti gatovi zatvarali njezin ulaz ostavljajući prolaz manji od stotinjak metara.³⁴ Prema pričanju Ivana Đakona Hrvati su pobili sve Mlečane: *qui cum Gradensi de civitate Istriam pertituri exissent, predones Sclavi, qui in portu Silvoclis reclusi latitabant...* Nije na odmet naglasiti da i navedeno posuđe pronađeno na ulazu u luku, posebno veća amfora i ulomci dviju manjih, odgovaraju vremenu ovog sukoba te su ti ostatci možda nijemi svjedoci spomenutog okršaja. Ovdje još treba naglasiti da za oblike takvih amfora pronađenih u uvali Pijan u Savudriji, kao i za ostale amfore koje donosim u ovom radu, nemamo, koliko je meni poznato, analogija na susjednoj obali Jadrana.³⁵ Možemo stoga pomišljati da su se amforama koristili na hrvatskoj brodicici ili brodicama što su sudjelovale u navedenom sukobu. Ne samo

³⁴ Z. BRUSIĆ, 2009, 249-251.

³⁵ U južnoj Italiji, a posebno na Siciliji, pojavljuju se u vremenu XI. i XII. stoljeća drugi oblici manjih amfora

s visokim grlom i ravnim dnom koje su se izrađivale pod arapskim utjecajem na širem prostoru sjeverne Afrike, ali i na Siciliji. G. PURPURA, 1985, 130-135.

u sukobu koji smo naveli, već su, možemo s pravom pretpostaviti, na vlastitim lađama tom pomorskom rutom plovili i hrvatski velmože i vladari, Trpimir, njegov sin Petar, Branimir sa suprugom Maruškom i ostala njihova svita, kada su između 855. i 879. godine hodočastili u Akvileju, a *portus Silvoclis* bilo im je zasigurno zadnje stanište prije nego su pristali u Grado.³⁶ I na kraju postavljamo pitanje kako je amfora i druga keramika što se je na relativno plitkom dnu luke isticala svojom cjelovitošću, ostala pošteđena od pljačkaša.³⁷

LITERATURA

- ALEKSOVA, B., 1960. - Blaga Aleksova, Srednovekovna keramika od crkva Sveta Sofija vo Ohrid, *Glasnik na Institutot za nacionalna historija*, 1-2/IV, Skopje, 199-216.
- BAKIRTZIS, C., 1989. - Charalambos Bakirtzis, Byzantine amphorae, *Recherches sur la Céramique Byzantine*, *Recherches sur la Céramique Byzantine (Bull. de correspondance Hellénique)*, suppl. XVIII, Paris, 73-77.
- BASS, G., MATTHEWS, S., STEFFY, R., DOORNICK, F., 2003. - George F. Bass, Sheila D. Matthees, J. Richard Steffy, Fredrick H. Van Doornick, *Serce Limani, An Eleventh-Century Shipwreck*, Vol 1, College Station.
- BELOŠEVIĆ, J., 1980. - Janko Belošević, *Materijalna kultura Hrvata od VII do IX stoljeća*, Zagreb.
- BELOŠEVIĆ, J., 2007. - Janko Belošević, *Starohrvatsko groblje na Ždrijacu u Ninu*, Zadar.
- BJELAJAC, LJ., 1989. - Ljiljana Bjelajac, Byzantine Amphorae in the Serbian Danubian Area in the 11th – 12th Centuries, *Bulletin de Correspondance Hellénique*, Suppl. XVIII, Paris, 109-118.
- BONIFAY, M., VILLEDIEU, F., 1989. - Michael Bonifay, Françoise Villedieu, Importations d'amphores orientales en Gaulr (V-VI siècle), *Recherches sur la Céramique Byzantine (Bull. de correspondance Hellénique)*, suppl. XVIII, Paris, 17-46.
- BRUSIĆ, Z., 1969. - Zdenko Brusić, Podmorska arheološka istraživanja starohrvatskih brodova na ulazu u ninsku luku, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 16-17, Zadar, 443-448.
- BRUSIĆ, Z., 1972. - Zdenko Brusić, Podmorska arheološka istraživanja u Ninu, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 19, Zadar, 245-252.
- BRUSIĆ, Z., 1976. - Zdenko Brusić, Byzantine Amphorae (9th to 12th century) from eastern Adriatic underwater sites, *Archaeologia Iugoslavica*, 17, Beograd, 37-49.
- BRUSIĆ, Z., 1978. - Zdenko Brusić, Rezultati najnovijih istraživanja i vađenje starohrvatskih brodova na ulazu u ninsku luku, *Adriatica maritima*, 2, Zadar, 5-14.

³⁶ Na marginama pojedinih listova Čedadskog evanđelistara, koji potječe iz nekoga benediktinskog samostana u okolici Akvileje, zabilježeno je više imena hodočasnika Hrvata i njihovih vladara, tako su na 5. stranici Evanđelistara napisana imena ... *Sebedra(g) hostiarius*. – *Domno Trpimiro*, dalje na istoj strani slijedi *Memento domine famulorum (que)...* *Uuitgano co(mite)...* *Bribina, Terpimer, Petrus, Maria, Dragouiud...* Na početku 23. lista piše: *Carlo, Uoalo, Uulcote, Milo, Uuitego...* *Presila, Petrus filio domno Tripemero*. Na listu 102 čitamo *Brannimero comiti, Mariosa Cometissa*, - *Cherni*. I na početku 145. lista stoje imena *Sedesclao, Preuni(sclao)*. Može se prema redoslijedu upisa zaključiti da je Trpimir sa svojom obitelji hodočastio

u ovaj samostan negdje iza 855. godine, njegov sin Petar također sa svitom pojavio se u Čedadu 879. godine dok je hodočašće Branimira i njegove žene Maruške uslijedilo vjerojatno ubrzo pošto je došao na vlast. D. MANDIĆ, 1963, 342-343.

³⁷ Odgovor na ovo pitanje možda jedino može dati izniman strateški položaj rta Savudrija na kojem je od Drugoga svjetskog rata pa sve do Domovinskog rata boravila vojna posada s radarskom kontrolom Tršćanskog zaljeva a posljedica toga bila je kontrola nad obližnom lukom u uvali Pijan u Savudriji, odnosno zabrana ronilačkih aktivnosti u ovoj uvali.

- BRUSIĆ, Z., 1976. - Zdenko Brusić, Late antique and Byzantine underwater finds along the eastern coast of the Adriatic, *Balkanoslavica*, 5, Beograd, 31-39.
- BRUSIĆ, Z., 1980. - Zdenko Brusić, Neki oblici kasnoantičke keramike s podmorskih nalazišta uz našu obalu, *Gunjačin zbornik*, Zagreb, 77-86.
- BRUSIĆ, Z., 1991. - Zdenko Brusić, Nalaz posuda od niskometamorfne stijene na otočiću Frmiću kod Biograda i značenje ovog otočića u režimu plovidbe Pašmanskim kanalom, *Diadora*, 19, Zadar, 225-240.
- BRUSIĆ, Z., 2009. - Zdenko Brusić, Uvala Pijan u staroj Savudriji - rimski Silvo, Strateška luka antičke navigacijske rute duž istočne obale Jadrana, *Histria antiqua*, 18/1, Pula, 254-255.
- ČAČE, S., 1992. - Slobodan Čače, Prilozi toponimiji istočnojadranskog otočja od antike do srednjeg vijeka, *Radovi Zavoda HAZU u Zadru*, 34, Zadar, 33-51.
- DOORNINCK, F., 1989. - Fredrick H. von Doorninck, The Cargo Amphoras on the 7th-century Yassi Ada and 11th-century Serçe Limani Shipwrecks: Two Examples of a Reuse of Byzantine Amphoras as Transport Jars, *Recherches sur la Céramique Byzantine (Bull. de correspondance Hellénique)*, suppl. XVIII, Paris, 247-257.
- GÜNSENIN, N., 1989. - Nergis Günsenin, Recherches sur les amphores byzantines dans les musées turcs, *Recherches sur la Céramique Byzantine (Bull. de correspondance Hellénique)*, suppl. XVIII, Paris, 267-276.
- HAN, V., BRUSIĆ, Z., 1978. - Verena Han, Zdenko Brusić, Une découverte sous-marine du verre médiéval dans l'Adriatique, *Annales du 7 Congrès de l' Association Internationale pour l'Histoire du Verre*, Liège, 271-282.
- JAKOBSON, A. L., 1951. - A. L. Jakobson, Srednevekovije amfori severnogo Pričernomorja, *Sovjetskaja arheologija*, 15, Moskva, 325-344.
- KINGSLEY, S., 2008. - Sean Kingsley, Decline & Fall in Late Antique Croatia: Analytical Models for Marine Archaeology, *Proceedings of the 13th Annual Meeting of the European Association of Archaeologists, Underwater Archaeology*, Zagreb, 235-249.
- MANDIĆ, D., 1963. - Dominik Mandić, *Rasprave i prilozi iz starije hrvatske povijesti*, Rim.
- PETRIĆ, N., 1994. - Nikša Petrić, Arheološki nalazi u hvarskoj luci, *Periodični izvještaj Centra za zaštitu kulturne baštine otoka Hvara*, 152/XXVIII, Hvar, 81-84.
- PURPURA, G., 1985. - Gianfranco Purpura, Un relitto di eta Normanna a Marsala, *Bolletino d'Arte*, suppl. *Archaeologia subacquea*, 2, Rim, 129-136.
- SANDERS, G., 1989. - Guy Sanders, Three Peloponnesian Churches and Their Importance for the Chronology of Late 13th and Early 14th-century Pottery in the Eastern Mediterranean, *Recherches sur la Céramique Byzantine (Bull. de correspondance Hellénique)*, suppl. XVIII, Paris, 189-199.
- TARTARI, F., 1982. - Fatos Tartari, Amforat e muzeut arkeologjik të Durrësit, *Iliria*, 2, Tirana, 239-268.
- VILLA, L., 1994. - Luca Villa, Le anfore tra tardoantico e medioevo, *Ad Mensam. Manufatti d'uso da contesti archeologici fra tarda antichità e medioevo*, Udine, 335-419.
- VRSALOVIĆ, D., 1974. - Dasen Vrsalović, *Istraživanja i zaštita podmorskih arheoloških spomenika u SR Hrvatskoj*, Zagreb.
- ZELENKO, S. M., 2001. - Sergey M. Zelenko, *Morska trgovlja v severnom pričernomorje*, Kijev, 80-93.

EARLY MEDIEVAL FINDS FROM THE CROATIAN UNDERSEA WORLD

SUMMARY

I will use the opportunity in the third number of the *Archaeologia Adriatica* journal which is dedicated to my friend and colleague J. Belošević to pay attention to the finds which were found at the sea bottom as a consequence of various shipwrecks or as discarded or lost objects in the Early Middle Ages period when Croatian state developed and existed. Monuments from this period belong to rich scope of the study and research of my colleague J. Belošević.

In this case by underwater finds I refer to a specific category of monuments that I have already written about, and which can be dated to the mentioned period on the basis of analogies. Namely these are amphorae which exhibit considerable differences regarding their size, i.e. capacity from the earlier types dated from the 5th to 7th centuries. These Byzantine amphorae, as they are usually referred to, have characteristic massive handles which are usually higher than the vessel's opening whereas base of the amphora is oval in shape, without pointed end characteristic of the earlier amphorae. Forms are usually piriform or ovoid, and their height usually does not exceed 40 cm. Remains of a shipwreck with amphorae of this type were discovered near the island of Mljet in the mid-1970s and the site had already been devastated. I discovered another site with the remains of the Byzantine amphorae and some other objects in the sea in front of the Ždrijac site in the vicinity of Nin when I was working as a curator of a regional archaeological collection in Nin in the 1960s. Byzantine amphorae were also found in 1995 in the Bay of Pijan in Savudrija where rescue underwater archaeological excavations of an important ancient port near Aquileia were undertaken due to building and extending a quay. Great part of the remaining amphorae which I present in this paper are older finds without exact data about the findspot and circumstances of discovery, such as the upper segment of an amphora from Umag or an oblong amphora with large handles which are significantly higher than its opening from Poreč (presently in the Regional Museum in Poreč). Three almost identical amphorae have piriform bodies and massive handles with a triangular cross-section which are higher than the amphora's opening. One of them was found near the island of Žut long time ago, presently it is in the Šibenik City Museum, the second was taken out of the sea in a fishing net between the islands of Silba and Olib, and the third one is from the Trogir port. There are several more amphorae corresponding to these finds: upper segment of an amphora from Ždrijac in Nin and two somewhat larger amphorae, one of which was found near the island of Ošljak near Zadar long ago (presently in the Archaeological Museum in Zadar) and the other from the Kovačić collection on the island of Hvar. A larger segment of a smaller oblong amphora of the similar shape was found in the 1970s near the island of Vela Arta near Murter. An upper segment of an amphora with a distinct neck and opening and large massive handles with triangular cross-section was found in the sea near the cape of Gospa od Gradine in Rogoznica, presently also in the Šibenik City Museum. We also need to mention finds from the port of Hvar found in 1991 and amphorae from the churches of St. Michael in Ston, St. George on the island of Vis and St. Barbara in Trogir. Underwater explorations along the Asia Minor coastline and in the Black Sea brought to light similar examples of amphorae on the basis of which N. Günsenina and Ch. Bakirtzis created a chronology, classifying them into several types dated from the 9th to 13th centuries. For an amphora from the collection of the Franciscan Monastery on the island of Krapanj we can find closer analogies, and probably also production centers on Peloponnesus.

Without individual analysis of each of our amphorae, we can easily notice difference in the height of the handles which are often higher than the amphora's opening. Other evident differences include size and forms of amphorae as well as their diversity in relation to amphorae from the same period found in Turkish/Pontic region and the remaining part of the Balkans. These insights about the typological differences between our amphorae and the aforementioned ones in the Asia Minor region open up possibilities for hypothesizing about other, possibly local workshop centers in the area of today's Albanian littoral or the rest of the eastern Adriatic coast. All together, our coast shows the most impressive picture of maritime trade in the early medieval period on the basis of density of finds of the mentioned amphorae.

Trade with glass products was also present in this period along our coast as indicated by the remains of a shipwreck near Cape Stoba on the island of Mljet where a certain amount of glass sets was found together with amphorae. Some of complete glass items found on a shipwreck near Serçe Limani can be related to some finds from the terrestrial sites on the basis of analogies, such as a glass flask from the grave (no. 322) at the great necropolis from Ždrijac in Nin which can be related to the workshop centres of the eastern Mediterranean since similar flask was found on the shipwreck from Serçe Limani in Turkey.

KEY WORDS: *byzantine amphorae, Mljet, Nin, the Bay of Pijan*

Prijevod / Translation: Marija Korona

